

РЕЗЕРВИ ЗРОСТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті викладено основні результати дослідження ефективності праці на підприємствах аграрно-індустріального регіону. Визначено основні чинники та резерви підвищення ефективності праці на промислових та сільськогосподарських підприємствах в сучасних умовах. Обґрунтовано пріоритетні напрями стратегії розвитку Тернопільської області в контексті підвищення ефективності праці.

The article presents the main results of the efficiency of labor in the agro-industrial enterprises of the region. The main factors and reserves growth in labor efficiency in industrial and agricultural enterprises in the modern world. Grounded priorities strategy Ternopil region in the context of productivity growth.

Ключові слова: ефективність праці, продуктивність праці, інтенсивність праці, результативність праці.

Key words: labor efficiency, labor productivity, labor intensity, productivity of labor.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Нині негативні процеси у сфері соціально-трудових відносин стримують розвиток аграрного сектору економіки, знижують ефективність праці та є основними причинами низької його оцінки. Одна з проблем економіки аграрно-індустріальних областей – те, що сільськогосподарські організації, отримавши самостійність, виявилися не готовими до пошуку шляхів підвищення продуктивності праці, її результативності та інтенсивності, що в кінцевому підсумку знижувало ефективність праці та виробництва. Більше того, недостатність інформації про ринкові методи управління ефективністю праці та неспроможність до самостійної побудови систем її стимулювання призвели до зниження реальної заробітної плати, продуктивності праці та відтоку працівників із сільського господарства. Це свідчить про необхідність нових підходів до вивчення та управління ефективністю праці.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Методологічні, методичні та прикладні питання багатопланової проблеми підвищення ефективності праці були і залишаються об'єктом наукових досліджень. Істотний внесок у розв'язання цієї проблеми належить зарубіжним дослідникам (С. Брю, Е.Дж. Доллану, Г. Емерсону, К. Макконнелу, А. Маршаллу, П. Самюельсону та ін.). Вивченню механізмів і важелів підвищення ефективності й продуктивності праці присвячують свої праці українські вчені О. Карпіщенко, А. Колот, О. Іляш, А. Ласкавий, Т. Лепейко, В. Лукашевич, І. Пащенко, І. Прокопенко, А. Ревенко, В. Савченко, М. Семикіна та ін.

Водночас залишаються дискусійними і недостатньо дослідженими питання управління системою ефективності праці, адекватною ринковим умовам, вивчення низки теоретичних і практичних аспектів взаємодії продуктивності та ефективності праці. Належним чином оцінюючи внесок учених у розвиток теорії ефективності праці, варто зазначити, що досліджувалися переважно питання вдосконалення продуктивності та стимулювання праці. У вітчизняній економічній теорії та практиці

мало наукових праць, у яких безпосередньо розглянуті питання оптимізації чинників та резервів виробництва як основи зростання ефективності праці. Крім того, продуктивність праці іноді ототожнюють з ефективністю.

Мета статті полягає у дослідженні багатоаспектних проблем підвищення ефективності праці працівників у аграрно-індустріальному регіоні та визначенні резервів її зростання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Господарський профіль Тернопільської області значною мірою визначають сільське господарство, харчова і переробна промисловість, легка промисловість, випуск сільськогосподарської техніки, виробництво будівельних матеріалів.

Тернопільщина є досить специфічним регіоном із значним природо-ресурсним потенціалом, характеризується низькою землезабезпеченістю, великим резервом робочої сили, слабким промисловим сектором та молою часткою високотехнологічної продукції (табл. 1).

Таблиця 1.

**Пропорції регіону в Україні за основними
узагальнюючими соціально-економічними показниками в 2011р.**

Показники	Частка області в Україні (%)
Територія	2,3
Населення	2,4
Економічно активне населення	2,1
Валовий регіональний продукт	1,2
Обсяг реалізованої промислової продукції	0,6
Обсяг реалізованої продукції сільського господарства	3,1
Роздрібний товарооборот підприємств	1,3
Вартість основних засобів	1,3
Інвестиції в основний капітал	1,0
Прямі іноземні інвестиції	0,2
Експорт продукції	0,2

(складено за даними [1])

За рівнем розвитку промисловості Тернопільщина займає 22 місце серед областей України, провідне місце серед галузей промисловості належить харчовій. Переробну промисловість регіону представляють 200 харчових підприємств різної форми власності – від спиртових заводів із стовідсотковою часткою державної власності до широкого переліку акціонерних та приватних переробних підприємств: цукрової, молокопереробної, м'ясопереробної, хлібопекарної, пивоварної, консервної та борошномельно–круп'яної галузі.

На Тернопільську область припадає 2,3% сільськогосподарських угідь і 2,7% орних земель України. Область виробляє 3% сільськогосподарської продукції України [2].

Значний сировинний ресурс продукції сільськогосподарського виробництва – прекрасна база для розвитку харчової промисловості. В області функціонують 7 цукрових заводів, 14 спиртових заводів, 15 підприємств молочної промисловості, 2 пивоварні заводи, 4 потужних підприємства консервної промисловості, підприємства із виробництва борошно-круп'яної, хлібопекарської продукції тощо [2].

Молочна промисловість виробляє масло, сир, цільномолочні продукти, сухе знежирене молоко. Найбільшими підприємствами цієї галузі є Тернопільський молокозавод, ЗАТ «Молоко» (с. Білокриниця), Козівське молокопереробне підприємство «Біопродукт» ТОВ «Агро», Бучацький, Вишнівецький сирзаводи, Теревовлянський завод сухого знежиреного молока, маслозаводи – Шумський, Підгаєцький, Чортківський та ін. М'ясна промисловість представлена більш ніж ста м'ясопереробними підприємствами різних форм власності [2].

Легка промисловість (8,4% від загальновітчизняного виробництва) за обсягом товарної продукції займає друге місце після харчової, а за кількістю зайнятих – перше місце в структурі промисловості Тернопільської обл. Виділяються текстильна, швейна, галантерейна, взуттєва промисловість.

Промислові підприємства виготовляють половину валового сукупного продукту області та зорієнтовані переважно на переробку аграрної продукції. Кожна третя тонна спирту, десята тонна бурякового цукру, чотирнадцята тонна жирних сирів в Україні – вироблена у нашій області. Займаючи 2,3 % території України та 2,4 % її населення, область виготовляє 3,1 % сільськогосподарської продукції. Питома вага Тернопільщини за останні роки в обсягах виробництва України становить: у виробництві спирту –28 %, цукрових буряків – 12,5 %, зернових – 3,4 %. м'яса – 2,5-2,9 %, молока – 3,5-4,0 % та яєць – 2,7-2,8 % [1].

Проте регіон характеризується мало-диверсифікованою структурою виробництва, депресивними явищами, низькою ефективністю праці працівників сільськогосподарських підприємств та дуже низькою ємністю споживчого ринку.

У Тернопільській області залишаються найнижчими в Україні середньомісячна заробітна плата, рівень залучення в економіку області інвестицій, у т. ч. й іноземних, рівень експорту, розвитку малого підприємництва, податкових надходжень, розвиток виробничої та соціальної інфраструктури. У таблиці 2 наведена динаміка основних макроекономічних показників Тернопільської обл.

Упродовж 2010–2011рр. обсяг валового регіонального продукту збільшився на 28 %. У 2012 р. тривала позитивна динаміка зростання темпів промислового виробництва. Обсяг реалізованої промислової продукції у 2012р. становив 6,7 млрд. грн.

За результатами виробничої діяльності у 2012 р. зростання обсягу виробництва у харчовій галузі було забезпечено насамперед успішною роботою цукрових заводів області, які виробили 208,8 тис. тонн цукру, зростанням обсягів виробництва молочних продуктів та морозива на 10,2 % [4].

Обсяг виробництва продукції борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів зріс на 10%. Провідними підприємствами галузі, що забезпечили збільшення виробництва продукції, є ТзОВ «Бучачагрохлібпром», ТОВ «Самолусківський крохмальний завод», ТОВ «Віконт» і ВАТ «Екор ТВ».

На 12,1% зросло виробництво пива, це зумовлено збільшенням обсягу виробництва продукції ТзОВ «Микулинецький Бровар» та Тернопільське ВАТ «Опілля» [4].

Збільшення обсягу виробництва продукції в 2011–2012 рр. у легкій промисловості на 6,6% забезпечено стабільним зростанням обсягів виробництва продукції ВАТ ТОВ «Текстерно», Збараської ВК № 63, ПАТ Тернопільський завод штучних шкір «Вінітекс» і ТзОВ «Вінісан» [4].

У целюлозно-паперовому виробництві та видавничій діяльності зростання обсягу виробництва промислової продукції становило 90,1 %. У хімічній та

нафтохімічній промисловості зростання виробництва продукції на 24,6 % забезпечили ТзОВ «Феро-пласт» та ТзОВ «Уніпак –Україна» [4].

Упродовж січня–вересня 2012 р. 62,6% промислових підприємств області спрацювали прибутково та отримали 159,3 млн грн прибутків. Фінансовий результат підприємств до оподаткування був позитивним (56,3 млн грн). Середньомісячна заробітна плата у 2012 р. дорівнювала 2250 грн та зросла на 10,9 % порівняно з 2011 р. [4].

Таблиця 2

Динаміка основних макроекономічних показників області (за даними [3])

Показники	Темп зростання 2011/2010 (%)	2009	2010	2011
Чисельність зайнятих економічною діяльністю, осіб	100,5	422,1	431,3	433,6
Обсяг валового регіонального продукту, млн. грн..	128,0	11173	12726	16294
Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн.	128,5	10240	11713	15055
Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту	100,3	94,5	100,4	100,8
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн. грн.	148,7	5213,2	5476,1	8144,5
Індекс промислового виробництва	109,7	84,8	102,5	112,4
Індекс сільськогосподарського виробництва	129,6	101,7	94,8	122,9
Роздрібний товарооборот у факт. цінах, млн. грн.	128,9	7600	8791	11334,2
Обсяг реалізованих послуг, млн. грн.:	--	1300	--	1670,6
Індекс споживчих цін	95,6	111,2	108,5	103,7
Середньомісячна заробітна плата, грн.	112,8	1411,8	1658,6	1871
Індекс реальної заробітної плати	94,7	92,6	110,8	104,9
Продуктивність праці (середньорічний виробіток), тис. грн.*	+27,5%	26,5	29,5	37,6
Фінансові результати підприємств області до оподаткування (млн. грн.):	109,6	347,4	197,9	199,8
Підприємства промисловості		-124,7	-111,7	-1004,2
Сільського господарства		710,0	638,4	1007,7
Будівництво		-6,9	-29,9	9,8
Продуктивність праці в на одного зайнятого в с/г виробництві, грн.	140,1	158735,7	149095,5	208978,2
Рівень рентабельності с/г виробництва, %	170,8	28,5	16,1	27,5
Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції тваринництва в с/г підприємствах, %		--	-6,8	-3,4
Кількість інноваційно активних підприємств у промисловості за напрямками інноваційної діяльності, (% від заг. кількості п-в.	117,5	46 (16%,6)	40 (14,5%)	47 (17%)
Інвестиції в основний капітал, млн. грн. (% від загального по Україні)	110,4	1428 (0,9%)	2109 (1,4%)	2329 (1,1%)

*розрахункові дані

Основні макропоказники поліпшувались завдяки :

– зростанню обсягів промислового виробництва. Спостерігалася позитивна динаміка виробництва продукції у переробній промисловості, зокрема, збільшилося виробництво у харчовій промисловості на 3,1 %, легкій – на 6,6 %;

– збільшенню обсягів сільськогосподарського виробництва. За підсумками 2012 р. аграріями області отримано врожаї зернових – понад 2,2 млн. тонн; в усіх категоріях господарств збільшено виробництво зернових – на 15 %, картоплі – на 2,8 %, виробництво м'яса зросло на 3,6 %, молока – на 9,9 %, яєць – на 9,4 %, виробництво валової продукції сільського господарства – на 9,8 %; [4];

– зростанню обсягів капітальних інвестицій в економіку області.

Статистика свідчить, що впродовж аналізованого періоду поряд із зростанням продуктивності праці працівників сільського господарства знизилась трудомісткість виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Позитивна тенденція зменшення затрат праці при виробництві основних видів продукції за незмінності інтенсивності праці обумовлена зростанням інтенсифікації виробництва, фондоозброєності, підвищення рівня механізації трудових процесів, упровадженням нових технологій. У результаті відбувається як скорочення витрат праці на виробництво одиниці продукції, так і підвищення врожайності сільськогосподарських культур і тварин.

Однак діяльність більшості підприємств аграрної сфери області впродовж тривалого періоду характеризувалася низькою ефективністю. Незначні позитивні зрушення останніх років ще не гарантують стабільності зростання обсягів виробництва продукції в галузі. Основними причинами цього є низька технічна оснащеність і технологічна недосконалість процесу виробництва продукції сільського господарства. Окрім цього, варто відзначити ще й невміння організовувати процес праці за нових умов господарювання. Не обґрунтований та недосконалий механізм мотивації праці, який би відповідав умовам праці, що склалися нині в галузі сільського господарства, в наслідок чого він по суті, призводить до зниження ефективності праці.

У своєму дослідженні ми розглядаємо ефективність праці як комплексний показник, що характеризує рівень використання робочої сили на основі оцінки інтенсивності (кількість відпрацьованих людино-днів, людино-годин, тривалість робочого дня), продуктивності праці (валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, продуктивність праці) та результативності праці (прибуток, виручка від реалізації, отримана в розрахунку на одного працівника).

Важливим аспектом оцінки ефективності праці працівників є аналіз інтенсивності праці. Це обумовлено тим, що фонд робочого часу одного працівника прямо залежить від кількості відпрацьованих днів за рік і середньої тривалості робочого дня. Тому скорочення як цілоденних, так і внутрішньо змінних простоїв сприяє підвищенню інтенсивності використання праці в промислових та сільськогосподарських підприємствах області. Головна роль в оцінці ефективності праці належить показникам продуктивності праці, що є основними. При проведенні аналізу продуктивності праці ми використовуємо систему показників, яка охоплює: узагальнюючі показники і часткові показники. Узагальнюючі показники продуктивності праці дають змогу вивчити загальні (основні) тенденції зміни продуктивності праці впродовж досліджуваного періоду. До часткових показниками оцінки продуктивності праці відносять трудомісткість виробництва одиниці продукції, що допомагає проаналізувати зміну витрат праці на одиницю продукції.

Показники результативності праці тісно пов'язані з ефективністю і дозволяють оцінити величину отриманої грошової виручки і розмір прибутку в розрахунку на одного працівника або на одну люд. - годину.

Отже, незважаючи на позитивну динаміку розвитку Тернопільської області в цілому, ми визначили основні чинники, що зумовили низький рівень ефективності праці у сільськогосподарському виробництві:

- 1) наявний дефіцит оборотних коштів у агропідприємствах;
- 2) недостатньо розвинуті кредитно-фінансові механізми підтримки сільгоспвиробників;
- 3) недостатній розвиток тваринництва, що призводить до низького рівня зайнятості на селі та не раціонального землекористування;
- 4) старіння основних виробничих фондів – 55 %. В структурі наявних основних фондів впродовж останніх років питома вага сільського господарства зменшилась майже вдвічі.

Зі зміною рівня ефективності праці відбувається зміна у складі чинників, які сприяють її зростанню. Так, у господарствах області з неефективним використанням праці до основних резервів зростання ефективності належать:

- мотивація, що дає змогу посилити зацікавленість працівників у результатах праці;
- оптимізація чинників організації виробництва і праці, що зумовить і зростання ефективності праці;
- спеціалізація, що концентрує увагу і кошти на зростанні ефективності виробництва в межах певних галузей;
- капіталозабезпеченість, що гарантує достатність капіталу для організації ефективного виробництва;
- зношеність основних фондів, що визначає якість капіталовкладень у виробництво.

Підвищення ефективності праці працівників аграрної сфери потребує вдосконалення системи матеріального стимулювання на основі використання систем оплати праці з прогресивно-зростаючими розцінками і механізму преміювання. Величину заробітної плати потрібно визначати згідно зі системами, що забезпечують максимальну зацікавленість працівників у кінцевих результатах праці. Тому в рослинництві доцільно застосовувати оплату праці за прогресивно зростаючими розцінками залежно від рівня виконання робітниками місячних норм виробітку.

Враховуючи особливості виробництва продукції тваринництва доцільно впровадити систему оплати праці, в основі якої – принцип щомісячного стимулювання праці працівників, а розцінки змінюватимуть щомісяця залежно від обсягів виробництва продукції.

Для промислових підприємств Тернопільської області теж характерна висока питома вага зношеності основних фондів – 54 %, що зумовлює високу матеріаломісткість та енергоємність виробництва. Підприємства області мають низький рівень впровадження інноваційних технологій та виробництва нових видів продукції відповідно до світових стандартів якості, характеризуються низьким рівнем механізації (35 % робіт виконують вручну). А це значною мірою впливає на ефективність праці в промисловості області.

Рівень продуктивності праці також цілком залежить від його технічної озброєності. У регіоні незадовільний рівень продуктивності праці може бути тільки наслідком фізичної та моральної зношеності матеріально-технічної бази (у галузях

промисловості та сільському господарстві). Офіційні статистичні дані підтверджують цей висновок.

Належне технічне обслуговування та модернізація дають змогу зберегти працездатність обладнання, що, як і раніше, забезпечує виробництво продукції. Разом з тим, фізичний та моральний знос діючої техніки і технологій призводить до зростання затрат праці, сировини і матеріалів, енергії, збільшення витрат на ремонт, зниження якості продукції та її низької конкурентоспроможності.

Лише інноваційне переозброєння виробництва може кардинально змінити становище області на краще. Оновлення технологічного обладнання у промисловості на інноваційній основі, тобто заміною зношеного не тільки «молодим», а й прогресивним устаткуванням, дало б змогу в два рази збільшити прибуток, продуктивність та оплату праці, оподатковувану базу і суму податків, на 15 % зменшити загальні витрати виробничих ресурсів, підняти рівень якості промислової продукції до рівня світових стандартів, зробивши її конкурентоспроможною на зовнішньому ринку. Це неповне перерахування вирішуваних завдань при переході на інноваційний шлях розвитку свідчить про його перспективність.

Необхідною умовою прискорення темпів росту економіки Тернопільської області є збільшення обсягів інвестицій і підвищення їх ефективності. Інвестиційний процес – не тільки один із найважливіших чинників економічного зростання, а й одночасно загальний показник соціально-економічного розвитку. Чим інтенсивнішим є вкладення інвестицій, тим швидше відбувається відтворювальний процес, активнішими є ринкові трансформації.

У Тернопільській області низькі обсяги залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій (лише 1,1 % від загального обсягу), нестача власних обігових коштів і капітальних вкладень у модернізацію виробничих потужностей стає значним бар'єром на шляху до розширення асортименту та нарощування обсягів та ефективності виробництва.

Значна частина сировинних ресурсів вивозиться та переробляється за межами області. Крім того, в області – висока частка тіньового сектору економіки, що впливає на показники розвитку промисловості, рівень зайнятості, розміри заробітної плати, обсяги споживчого ринку, індекс споживчих цін.

За останні роки у будівництві області призупинилася діяльність ряду будівельних організацій; недостатні видатки на реалізацію за рахунок бюджетних коштів великих інфраструктурних проектів у бюджетній сфері та житлово-комунальному господарстві.

Висновки. В умовах обмеженості ресурсів, насамперед фінансових, невід'ємною складовою стратегії розвитку області та підвищення ефективності праці має стати інвестиційна політика, яка охоплює пріоритетні цілі економічної, ресурсної, політичної і соціальної бази території, її наукового, виробничого, кадрового та інших потенціалів. Пріоритетними напрямками стратегії розвитку Тернопільської області мають бути інноваційний та інвестиційний.

Щодо першого напрямку, то економічне зростання відбуватиметься за рахунок активної державної і регіональної науково-технологічної та інноваційної політики, розвитку сучасної інноваційної інфраструктури, що буде безпосередньо пов'язано з подальшим поглибленням процесів інтеграції науки і виробництва. Необхідно створювати в області сприятливі умови для залучення інвестицій та ведення бізнесу через упровадження заходів щодо ефективної роботи дозвільних служб за принципом організаційної єдності, зменшення тиску контролюючих органів

на суб'єктів господарювання, використання можливостей пільгового оподаткування пріоритетних видів господарської діяльності.

Стосовно інвестиційного напрямку, то зростання прибутковості виробництва сприятиме активізації інвестиційної активності підприємств, посилиться залучення до фінансування інвестиційних проектів коштів комерційних банків, інвестиційних державних та іноземних фондів, страхових й інвестиційних компаній, місцевих бюджетів.

Стратегічною метою розвитку економіки області є формування через інвестиційну складову високопродуктивного господарського комплексу, який функціонує на засадах сталого розвитку і забезпечує гідне життя населенню.

Література

1. *Офіційний сайт Головного управління статистики у Тернопільській обл. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – www.te.ukrstat.gov.ua/*
2. *Економіка Тернопільської області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. - zik.ua/ua/news/2012/11/30/381630*
3. *Статистичний збірник «Регіони України» 2012. Ч I, Ч II. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – www.ukrstat.gov.ua/*
4. *Програма соціально-економічного та культурного розвитку Тернопільської області на 2013 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. - www.oda.te.gov.ua/data/upload/.../main/.../proekt_ekon_c2013.doc*